

XORIJIY INVESTORLARNI KAPITAL BOZORI ORQALI KAPITAL JALB QILISHNING JAHON TAJRIBASI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

magistranti

Isomov Ilhomjon Odiljon o'g'li

Kapital jalb qilishda fond bozorining ahamiyati va o'rnini haqida to'xtalishdan avval kapital atamasining mohiyatiga to'xtalib o'tamiz. Kapital atamasiga o'zbek tilining izohli lug'atida «(nem. Kapital; lot. Capitalis - bosh, asosiy), sarmoya - keng ma'noda - o'z egasiga daromad keltirish xususiyatiga ega bo'lgan jami vositalar va mablag'lar; yangi qiymat keltiruvchi, o'zini o'zi ko'paytiruvchi qiymat. Tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun kishilar tomonidan yaratilgan resurslar; tor ma'noda — ishlab chiqarish vositalari ko'rinishidagi ishga qo'yilgan, ishlab turgan daromad manbai»¹⁸ - deb ta'rif berilgan.

Kapital tovar ishlab chiqarish, tovar muomalasining shakllanishi bilan bog'liq hisoblanadi. Bozorda o'ziga xos, alohida tovar - ishchi kuchining paydo bo'lishi bilan oddiy tovar ishlab chiqarish kapitalistik ishlab chiqarishga aylanadi, tovar ishlab chiqarishning shu davrida tovar muomalasidagi pul kapitalga aylanadi. Kapital ishlab chiqarishda ishtirok etishiga ko'ra: bir necha sikllar davomida ishlab chiqarishda ishtirok etadigan asosiy kapital va bir sikl davomida ishtirok etadigan va to'liq sarflanadigan aylanma kapitalga bo'linadi. Kapital ishlab chiqarish omillaridan biri hisoblanib, qiymatning ko'payishi inson mehnati (ishchi kuchi) va ishlab chiqarish vositalari (xom ashyo, mashina, stanoklar) birlashganda paydo bo'ladi. Kapital shartli ravishda bir qancha shakllarda bo'ladi. Masalan, sanoat kapitali, savdo kapitali, ssuda kapitali, sudxo'rlik kapitali shakllarida mavjud bo'ladi. Rivojlangan bozor iqtisodiyoti sharoitlarida kapitalning korxonalar, firma, banklar kapitali, turli aksiyadorlik jamiyatlariga tegishli aksiyadorlik kapitali, zahira kapitali, ustav kapital singari ko'rinishlari mavjud. Kapitalning katta qismi tadbirkor jismoniy shaxslarga tegishli bo'lgan dastmoyalardan kelib chiqadi.

«Dastmoya - mayda savdo muomalasida amal qiluvchi aylanma mablag'; savdo - sotiq ishlarida aylantirib turiladigan, foyda keltiradigan dastlabki asosiy mablag'. Ilgari

¹⁸ Ўзбекистон миллий энциклопедияси- <http://n.ziyouz.com/kutubxona> .

kosiblar qo‘lidagi aylanma mablag‘ (xom ashyo, materiallar olish uchun ishlatiluvchi mablag‘) ham dastmoya deyilgan. Tovar - pul munosabati kengayib, ayrim kosib va mayda savdogarlar boyib ketsa, ular qo‘lidagi dastmoya yirik mablag‘ - kapital (sarmoya)ga aylangan»¹⁹.

Yuqoridagidan kelib chiqadigan bo‘lsak, yirik biznes kapitalining asosiy kelib chiqishi kichik biznes sub’ektlarida moliyaviy resurslarining ko‘payishi hisoblanib, shu boisdan moliyaviy resurslarni jalb qilish va milliy iqtisodiyotda kapital hajmini oshirish uchun avvalambor kichik biznes sub’ektlari bazasini ko‘paytirish imkoniyatlarini oshirish zarur bo‘ladi. Bundan tashqari, jismoniy shaxslar va kichik biznes sub’ektlarining moliyaviy resurslarini yo‘naltirish va kapital harakatini jadallashtirishda fond bozorini ahamiyatini oshirish zarur. Buning uchun albatta, ulardagi dastmoyalar hajmini joriy xarajatlardan ortiqcha qismini oshirish, ya’ni kapitalga yo‘naltirish imkoniyati mavjud bo‘lgan moliyaviy resurslar hajmini orttirish zarurdir.

Milliy iqtisodiyotga kapital oqimini ko‘chaytirish avvalambor investitsion mexanizmning qanday tashkil etilganligiga bevosita bog‘liqdir. Investitsion mexanizm deganda - investitsiya dasturlarini amalga oshirish uchun minimal riskli vaziyatni yaratish uchun talab darajasini o‘rganish va shu talabni qondirish uchun investitsiya jarayonlarini boshqarish, ularni tartibga solish instrumentlari, tashkiliy tuzilmasi va institutlar tizimi tushuniladi.

Kapital oqimini fond bozori orqali jalb qilish mexanizmi ham qimmatli qog‘ozlar bozori institutlari va instrumentlaridan foydalangan holda turli investitsion dasturlarni moliyalashtirishni amalga oshirish tizimidir. Ushbu mexanizmning samaradorligi qanchalik yuqori bo‘lsa kapital oqimi hajmi shuncha yuqori bo‘ladi. Albatta ushbu mexanizmning samaradorligi birinchi navbatda investitsiya muhiti (iqlimi) bilan bog‘liq.

Investitsiya muhitini esa dunyo miqyosida tan olinadigan bir qancha xalqaro tashkilotlarning reyting tizimlari orqali aniqlash mumkin bo‘ladi. Misol uchun, Jahon banki tomonidan har yil aniqlanadigan reytingning «Doing Business 2020» indikatorida O‘zbekistonning 2020 yildagi o‘rni 2019 yilga nisbatan 7 band yuqorilaganligi katta ijobiy

¹⁹Ўзбекистон миллий энциклопедияси- <http://n.ziyouz.com/kutubxona> .

natija hisoblanadi. O'zbekiston 190 ta mamlakat ichida 2019 yilda 76²⁰ o'rindan 2020 yilda 69²¹ o'ringa ko'tarilganligi investitsiya iqlimi mamlakatimizda yaxshilanayotganligidan dalolat beradi. Ammo, bu qo'rsatkich ham O'zbekiston imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda yetarli emas deb baho berishimizga asos bor. Chunki bu indikatorida eng salbiy bo'lib turgan ko'rsatkichlarni shunchaki hujjatlar tarkibini kamaytirish, o'zaro ishonchni oshirish va vijdonli kadrlar (boshqaruv va xizmat hodimlar)ning xizmati bilan erishsa bo'ladi. Bu uchun yangilik yaratish yoki katta xarajatlar talab qilinadigan munosabatlarga zarurat yo'q. Shu boisdan biz investorlarni jalb qilish uchun o'zimiz haqimizda qancha ijobiy natijalarni ko'rsatishga harakat qilmaylik, ular shu kabi reyting ko'rsatkichlaridan o'zlariga tegishli xulosa chiqarib oladilar. Bu ularning qabul qilayotgan investitsion qarorlarini biz uchun ijobiy yoki salbiy bo'lishiga yetarli bo'lib qoladi, nazarimizda.

Fond bozorining investitsion mexanizmi samaradorligini asosan mamlakatda moliyaviy sektorni davlat tomonidan boshqarish tizimining qanday qurilganligiga qarab ham aniqlash mumkin. Bu borada xorijiy mamlakatlar tajribasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, har bir davlat o'ziga xos yo'lni tutganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. «Davlat tomonidan moliya bozorini tartibga solishni quyidagi ikkita asosiy guruhga bo'lgan holda o'rganish mumkin:

- bevosita yoki ma'muriy tartibga solish;
- bilvosita yoki iqtisodiy tartibga solish»²².

Shu boisdan, xorijiy mamlakatlar tajribasida moliya bozorini bevosita tartibga solish amaliyotini ko'rib chiqamiz. Masalan, AQShda Qimmatli qog'ozlar va birjalar bo'yicha komissiyasi (U.S. Securities and Exchange Commission-SEC) tuzilgan bo'lib, uning asosiy vazifasi «...investorlarni himoya qilish, adolatli, tartibli va samarali bozorlarni qo'llab-quvvatlash va kapitalni shakllantirishga yordam berishidan iborat.

Komissiya fond birjalari, brokerlar va dilerlar, investitsiya bo'yicha maslahatchilar va o'zaro fondlarni o'z ichiga olgan qimmatli qog'ozlar dunyosining asosiy ishtirokchilarini

²⁰ https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf.

²¹ <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Profiles/Regional/DB2020/ECA.pdf>.

²² Шохаъзамий Ш.Ш. Финансовый рынок и ценные бумаги. Книга II. Учебник. Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2005. 430-c.

nazorat qiladi. Birinchi navbatda bozorga tegishli muhim ma'lumotlarni oshkor qilish, adolatli munosabatlarni ta'minlash va firibgarlikdan himoya qilish bilan shug'ullanadi».²³

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси- <http://n.ziyouz.com/kutubxona>.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси- <http://n.ziyouz.com/kutubxona>
3. Шохазамий Ш.Ш. Финансовый рынок и ценные бумаги. Книга II. Учебник. Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2005. 430-с.
4. https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf.
5. <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Profiles/Regional/DB2020/ECA.pdf>.

²³<https://www.sec.gov/Article/whatwedo.html>-маълумотлари асосида тайёрланди.